

Яблонська Т.М. Тенденції та проблеми виховання дітей у молодій сім'ї // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту: Науково-практичний журнал. – К., 2010. – № 1-2. – С. 53-57.

УДК 346.442(477)

Тенденції та проблеми виховання дітей у молодій сім'ї

Яблонська Тетяна Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології особистості
Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України

У статті розглядаються сучасні тенденції, що зумовлюють функціонування молодого сім'ї, зокрема виконання нею виховної функції. Проаналізовано деякі проблеми виховання дітей у молодій сім'ї.

Ключові слова: молода сім'я, функції сім'ї, виховна функція, сімейна взаємодія.

The article examines modern trends which influence a young family behavior, especially an upbringing function. In this context the author analyses specific problems of upbringing of the children in a young family.

Key words: young family, family functions, upbringing function, family interaction.

Актуальність проблеми виховання дітей у молодій сім'ї зумовлена як суспільною значущістю даної проблеми, так і її недостатньою науковою розробленістю. У психолого-педагогічних дослідженнях сімейних проблем найчастіше вивчаються комунікативні аспекти, проблеми подружніх та дитяче-батьківських взаємин, натомість молода сім'я в контексті її виховного потенціалу вельми рідко виступає об'єктом досліджень. Між тим, за статистикою, більшість дітей (близько 80%) народжуються саме у молодих сім'ях. Отже, готовність молодих батьків до виховання дітей, до створення якнайкращих умов для розвитку особистості дитини стає вагомим чинником реалізації сім'єю своєї виховної функції.

Метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій, а також психологічних проблем у сфері виховання дітей у молодій сім'ї.

Аналіз досліджень щодо сімейного виховання дозволяє стверджувати, що виховання, як процес активного, цілеспрямованого формування особистості дитини, є однією з провідних функцій сім'ї. Його мета полягає у формуванні всебічно і гармонійно розвиненої особистості, у якій поєднується духовне багатство і фізична досконалість, моральна зрілість, потреба у праці на благо людства.

Процес виховання дитини починається з перших днів її життя. У сім'ї закладаються основи світосприйняття та світогляду дитини, формується низка важливих якостей особистості. Вирішальну роль у цьому відіграють внутрішньосімейні взаємини, насамперед взаємини батьків. Адже батьки для дітей – перші та головні еталони, що втілюють тип поведінки як жінки, матері, дружини, так і чоловіки, чоловіка, батька. Взаємини батьків, їхнє ставлення до інших людей, до найрізноманітніших явищ життя істотно впливають на формування особистості дитини.

В процесі сімейної взаємодії в дитини формуються й основи світогляду, ціннісних орієнтацій. Саме тому для ефективності процесу сімейного виховання мають велике значення не лише емоційні та комунікативні аспекти, а й ідеологія сім'ї, яка охоплює правила та норми, сімейні цінності і традиції.

Отже, сімейне виховання органічно поєднує такі важливі чинники виховання як об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і безпосередня взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі і захищеності дитини. Сімейне виховання сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини.

Як відомо, функція виховання або первинної соціалізації є однією з найважливіших функцій сім'ї. Саме у сім'ї, як зазначали А.А.Рєан та

Я.Л.Коломінський, соціалізація може виступати і як цілеспрямований (виховання), і як нерегульований (міжособистісна взаємодія) процес.

Слід звернути увагу на зауваження В.О.Сухомлинського, який підкреслював, що «виховання – це не яке-небудь спеціальне, штучно організоване «міроприємство», це насамперед спосіб життя» [1]. Ця теза відображає «суцільний» характер впливу сім'ї на становлення та розвиток особистості адже реальна взаємодія, досвід у життєвих ситуаціях впливають на свідомість дитини більше, ніж тлумачення та регламентування життєвих цінностей, що проводиться дорослими. Логічний розвиток тези В.О.Сухомлинського, а також аналіз наукових педагогічних та психолого-педагогічних досліджень приводять до думки, що процес сімейного виховання можна розуміти принаймні у двох значеннях. У вузькому сенсі виховання – це цілеспрямований вплив дорослих на становлення особистості дитини з метою формування в неї певних якостей, цінностей, особливостей поведінки. Та мабуть, таке розуміння не відображає всієї повноти і складності того формуючого впливу, який має сім'я на дитину.

Так, психологічними дослідженнями доведено, що діти схильні наслідувати моделі поведінки своїх батьків, зокрема при виборі шлюбного партнера та побудові подружніх взаємин. Якщо людина виросла в неповній сім'ї, то є висока вірогідність того, що вона також розлучиться. Склад сім'ї, кількість дітей, характер комунікацій у сім'ї – це лише незначний перелік тих сімейних характеристик, які запозичуються і відтворюються дитиною в подальшому житті здебільшого на неусвідомлюваному рівні.

Цей феномен знайшов своє пояснення у межах різних психологічних напрямів, зокрема:

- у трансгенераційному підході, який вивчає психологічну наступність у поколіннях – передачу від старших поколінь молодшим певних моделей поведінки, моделей взаємин;
- у транзактному підході, що вважає батьківські настановлення («драйвери») ключовими у формуванні певного життєвого сценарію

особистості;

- у гуманістичному підході, котрий визнає виняткову значущість батьківського ставлення як основи екзистенційної позиції особистості, базової довіри або недовіри до світу, ставлення особистості до самої себе.

Таким чином, сімейне виховання відіграє важливу роль у становленні особистості дитини. Безумовно, характер взаємин у сім'ї має виключно важливе значення для виховання дитини. Емоційний компонент взаємин створює той особливий, далеко не завжди усвідомлюваний контекст, через який заломлюються вербальні впливи – настанови, поради тощо.

Отже, виховання (як формуючий вплив) у широкому сенсі – це весь комплекс дитяче-батьківських взаємин, що охоплює не лише усвідомлювані настанови та цілеспрямовані впливи батьків на дитину, а й ті чинники, які більшою мірою не усвідомлюються, проте мають найбільш значущий вплив на дитину – моделі поведінки, емоційне ставлення.

Що стосується виховних цінностей, то важливим є те, що наприкінці ХХ століття у суспільній свідомості відбулися зміни виховної парадигми від ставлення до дитини як до об'єкта виховання до гуманістичної установки – дитина як суб'єкт виховання і рівноправний учасник стосунків з урахуванням її позиції як активного творця цих стосунків (О.А.Карабанова, 2004).

Отже, сучасна психологічна наука розглядає виховання як двобічний процес. З одного боку, дитина засвоює готовий соціальний досвід, а з другого – сама активно включається до соціального середовища. Таке відношення Л.С.Виготський назвав «соціальною ситуацією розвитку, яка багато в чому визначає ті форми і той шлях, йдучи яким дитина набуватиме нових якостей особистості» [2]. Сім'я в різні вікові періоди життя дитини є різним за значущістю (ближнім або віддаленим) контекстом (О.А.Карабанова); вона входить у соціальну ситуацію розвитку дитини, конкуруючи або опонуючи іншим контекстам соціального розвитку [3].

Проблеми виховання дітей у молодій сім'ї. Соціологічні опитування

різних років свідчать про те, що більшість молодих сімей вважають народження та виховання дітей найважливішою функцією сім'ї. За даними опитування 2007 р., серед молодих людей, які уклали шлюб, також превалює думка, що головним мотивом вступу до шлюбу є народження та виховання дітей (85%). Отже, більшість респондентів усвідомлюють особисту важливість і соціальну значущість виховної функції сім'ї.

Водночас, як свідчать психологічні дослідження, цінності сучасної молоді є доволі суперечливими. Сучасні суспільні кризи, проявом яких є розмивання цінностей, негативно позначаються на тому образі світу і тих ціннісних орієнтирах, які формуються в молодого покоління. Серед пріоритетів молоді – прагматизм, орієнтація на матеріальні цінності, кар'єру та соціальний статус, споживацьке ставлення до навколишніх. Значна частина молодих людей відзначаються особистісною незрілістю, невизначеністю системи цінностей. Отже, загальна картина щодо ціннісних орієнтирів сучасної молоді є доволі суперечливою, непослідовною.

Протягом останніх років на формування готовності молодої сім'ї до реалізації її виховного потенціалу впливали такі тенденції:

- нуклеаризація як процес поширення двопоколінних сімей, що значно послаблює можливості передачі соціального, у тому числі сімейного досвіду від старших поколінь;

- послаблення родинних зв'язків, урбанізація, територіальна розмежованість сімейних колективів, підвищена мобільність молоді у сфері професійних, побутових інтересів, дозвілля, що зменшують можливості соціального контролю і знижують міру впливу батьківської сім'ї;

- зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління призводить до повної або часткової переоцінки досвіду сімейного життя, який має старше покоління;

- зменшення кількості дітей у сім'ї, орієнтація на одну дитину не дозволяють відтворити природну школу підготовки майбутніх батьків за рахунок співробітництва старших з меншими;

- збільшення кількості та складнощів побутових проблем, зайнятість жінок-матерів на виробництві послаблюють можливості їх впливу на дітей в умовах і засобами сім'ї;

- збільшення кількості розлучень та громадянських шлюбів серед молоді свідчать про недостатню готовність до виконання ролі чоловіка і дружини, батька і матері; про недооцінку ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема.

Слід зазначити, що вказані тенденції, виокремлені у Державній доповіді про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року «Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах» [4], є характерними і для сьогодення, а окремі з них стали більш виразними. Крім того, щодо реалізації молодого сім'єю своєї виховної функції можна констатувати наступні сучасні тенденції:

- Серед позитивних тенденцій безперечним є те, що зросла кількість батьків, які більш відповідально ставляться до догляду і виховання дитини. Це є результатом продуманої і послідовної державної політики, спрямованої на утвердження пріоритету сім'ї, на запобігання соціальному сирітству.

- Нагальною для молодих сімей є пригнічуюча роль саме матеріальних проблем, сповільненого становлення їх економічної незалежності, що пов'язане з труднощами працевлаштування молоді, основним наслідком якого є неспроможність придбати власне житло.

- Значна частина молодих сімей недостатньо реалізує свої виховні функції. Економічні проблеми, з якими зіткнулися більшість сімей внаслідок економічної кризи, спонукають батьків шукати додаткових заробітків або й роботу, пов'язану із зміною місця проживання, що спричиняє обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми, зменшує можливість спільного дозвілля і відпочинку, а у випадках трудової міграції одного або обох батьків часто призводить до розриву внутрішньосімейних зв'язків.

- Зростання кількості дітей, народжених у громадянських шлюбах, а також позашлюбних дітей. Хоча юридично ці шлюби прирівняні до зареєстрованих шлюбів, у них все ж більшим залишається ризик розлучень.

На жаль, офіційної статистики, яка б дозволила порівняти зареєстровані та громадянські шлюби за показниками шлюбності, розлучуваності, народжуваності тощо немає. В контексті готовності молодих батьків до виховання дітей, напевне, в основному можна говорити про нижчий рівень готовності партнерів, які перебувають у громадянському шлюбі, і до народження дітей, і до їх виховання.

- Недостатній рівень психолого-педагогічної культури молодих сімей, що виражається зокрема в непослідовності та неузгодженості щодо виховання дитини, у застосуванні стратегій та методів виховання, які не враховують особливості та потенціал дитини тощо. Це призводить до стихійності, непослідовності виховання, сімейних конфліктів та інших наслідків, що знижують ефективність виховання.

- Особистісна незрілість, інфантилізм, невизначеність або деформація цінностей значної частини молодих людей зумовлюють і певні дефіцити у сфері морально-етичного та громадянського виховання дітей, їх духовного розвитку. Зокрема, у молодих сім'ях часто спостерігається неузгодженість між декларованими нормами і цінностями та реальним ставленням батьків, їх поведінкою. Молоді батьки часто недооцінюють той факт, що виховують дітей не тільки і не стільки слова, а й реальна взаємодія, власний приклад.

Крім того, у шлюбно-сімейних відносинах з'являються тенденції, певною мірою пов'язані з орієнтацією молоді на західні стандарти життя, коли пріоритетом молодого подружжя часто стає не народження дитини, а особиста самореалізація. Все частіше народження дитини відкладається молодими парами на більш пізній термін, оскільки вони насамперед прагнуть здобути освіту, зробити кар'єру й досягти економічної незалежності.

Психолого-педагогічні аспекти виховання дітей у молодій сім'ї.

Цілеспрямоване та комплексне вивчення сучасного стану сімейного виховання в молодій сім'ї дозволяє виокремити найбільш актуальні психолого-педагогічні проблеми у сфері виховання дітей. До таких проблем належать, насамперед, відсутність єдиної стратегії виховання дитини, недооцінка

періоду дошкільного віку в розвитку особистості, незрозуміння його самоцінності та унікальності, недостатня готовність молодих батьків до виконання виховної функції, що виявляється в обмежених навичках догляду та спілкування з дітьми, в некритичному ставленні до особистих виховних підходів та здатності до прогнозування виховного процесу в сім'ї і його наслідків. Особиста поведінка батьків не завжди є педагогічно доцільною. Крім того, молоді батьки відзначаються певною недооцінкою вікових та індивідуальних особливостей дитини, ролі дитячої субкультури, впливів засобів масової інформації на формування особистості дитини. Ці проблеми ґрунтуються на недостатньому рівні сформованості психолого-педагогічної культури молодих батьків, тому логічно постає проблема його підвищення.

Однією з проблем стосовно реалізації виховної функції сім'ї залишається проблема «фемінізації» процесу виховання, що виражається у тому, що вихованням дитини переважно займаються жінки. Зокрема, опитування, проведене серед молодих сімей Одеської області, виявило, що основні обов'язки по догляду за дитиною розподілені досить нерівномірно між членами сім'ї (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл відповідей молодих жінок та чоловіків на запитання «Як розподіляються обов'язки у Вашій сім'ї щодо догляду за дітьми до 15 років», % (за даними Одеської обласної державної адміністрації¹).

	Робить жінка	Робить чоловік	Робить бабуся/дідусь
Відвідування лікаря	87%	9%	4%
Допомога у виконанні домашнього завдання	47%	22%	3%
Супровід дитини зі школи (дитячого садка)	43%	24%	7%
Контроль за дотриманням режиму дня дитини	73%	14%	4%
Відвідування позашкільних закладів	42%	14%	6%
Підготовка до сну	73%	18%	5%

¹ Дані були подані до Державного інституту розвитку сім'ї та молоді для підготовки Державної доповіді «Молода сім'я в Україні» за підсумками 2008 р.

Проведення дозвілля з дитиною	63%	15%	4%
-------------------------------	-----	-----	----

Порівняння наведених показників із даними опитування 2001 року, результати якого були відображені у Державній доповіді «Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах» [4], свідчить про те, що становище щодо перевантаженості жінок та фемінізації виховання дитини в сім'ї суттєво не змінилося. Таким чином, є всі підстави говорити про те, що основне навантаження стосовно догляду за дитиною та її виховання покладається на матерів. Загалом таке обмежене спілкування дитини з батьком, недостатню участь батька у вихованому процесі можна вважати досить несприятливим чинником як для майбутнього повноцінного розвитку особистості дитини, так і для функціонування сім'ї в цілому.

Зокрема, в контексті особистісного розвитку дитини таке становище спричиняє проблеми у становленні її гендерної ідентичності, що передбачає засвоєння соціальних ролей чоловіка і жінки, матері й батька, веде до відтворення в майбутньому гендерних стереотипів. В плані сімейних взаємин така ситуація зрештою веде до формування дисфункційної сімейної структури, що виражається у сильному емоційному зв'язку між матір'ю і дитиною та ослабленні зв'язків між подружжям. Мовою системного підходу це означає наявність міжпоколінної коаліції матері з дитиною (С.Мінухін), симбіотичний зв'язок з нею, в той час, як батько залишається відчуженим від сім'ї.

Одним із ефективних методів сімейного виховання є залучення дітей до суспільно-корисної праці, включення її в трудову атмосферу сім'ї, визначення обов'язків у домашніх справах і контроль за їх виконанням. Традиційно в українських сім'ях діти відповідно до свого віку досить активно залучаються до участі у веденні домашнього господарства. Зокрема, опитування сучасних молодих людей виявило, що в дитинстві вони досить активно залучалися до допомоги батькам: займалися прибиранням квартири (86%), приготуванням їжі (59%), миттям посуду (77%), купували продукти (80%), доглядали за молодшими братами і сестрами (45%), пранням білизни (44%), роботою на

городі, на дачі (73%)². Ці доручення були постійними в середньому в сім'ях 20-25% респондентів. Однак опитані зазначили, що все це робилося в основному на прохання батьків, а не з почуття обов'язку перед ними. Можливо, таким фактом можна пояснити небажання сучасних молодят повноцінно брати участь у веденні домашнього господарства у власній сім'ї, намагання перекласти відповідальність на інших.

Тому у сфері трудового виховання в сучасних молодих сім'ях спостерігаємо швидше «подвійний стандарт»: з одного боку, декларовану цінність допомоги батькам, участі у виконанні домашніх обов'язків, а з іншого, відсутність або недостатність дієвого прикладу самих батьків, що, безперечно, знижує ефективність виховних впливів.

У цілому, рівень психолого-педагогічної культури сучасних батьків і готовності молодих сімей до виховання дитини не можна визнати достатнім. Відсутність необхідних знань, несформованість умінь виховної діяльності, несприйняття досвіду батьківської родини у виконанні виховної функції, недостатність умов для повноцінного виконання інших функцій сім'ї спричиняють численні батьківські педагогічні помилки. Вони стосуються насамперед особливостей створення виховного середовища і сприятливого мікроклімату сім'ї, організації дозвілля, врахування психофізіологічних потреб і можливостей дітей, включення їх у суспільно корисну працю, забезпечення умов для повноцінного і вчасного фізичного, інтелектуального, морального, соціального та естетичного розвитку.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що характерною особливістю сучасних молодих сімей є недостатній рівень реалізації ними низки своїх функцій – економічної, господарсько-побутової, виховної, емоційної, рекреаційної тощо. Зміни соціально-економічних умов у суспільстві, спричинені зокрема фінансово-економічною кризою, призвели до кількісних і якісних змін у житті молодих сімей. Економічна залежність молодих сімей, погіршення їх матеріального добробуту не могли не

² Дані опитування молодих сімей Одеської області 2008-2009 рр.

позначитися на становищі дітей та процесі їх виховання у сім'ї. Соціально-економічні чинники значною мірою зумовили напруження внутрішньосімейних стосунків, зростання кількості конфліктів, порушення загального мікроклімату сім'ї. Ці та інші чинники, а також невідповідність молоді до сімейного життя лежать в основі того, що молода сім'я поки що недостатньо реалізує свою виховну функцію.

Важливим напрямком допомоги молодій сім'ї, який дозволяє розв'язувати досить різнопланові проблеми, є надання їй психологічних послуг. Психологічна допомога сприяє підвищенню психолого-педагогічної культури молодого подружжя, дозволяє розв'язувати завдання як інформаційно-просвітницького, так і корегуючого плану, спрямовані на гармонізацію подружніх та дитяче-батьківських взаємин, профілактику сімейних конфліктів. Адже в умовах суспільної кризи, наростаючої відчуженості у стосунках між людьми, саме сім'я стає для молодої людини осередком затишку.

Література:

1. Сухомлинський В.А. Избранные произведения: в 5-ти т./ В.А. Сухомлинський / Ред. кол.: Дзевєрин А.Г. и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.2. – С.566.
2. Выготский Л.С. Педология подростка. Собр. соч. в 6-ти т. / Л.С.Выготский. – Т.4. – М.: Педагогика, 1984.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: уч. пос. / О.А.Карабанова. – М.: Гадарика, 2004.
4. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 144 с.